

SEVİL TAĞIZADƏ
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
Bakı Nəcəf Nərimanov 93.
sevil.@mail.ru.

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ SİFƏTİN SUBSTANTİVLƏŞMƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏN FƏRQLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Nitq hissələri məsələlər və hər bir nitq hissəsinin bu sistemdə yeri mübahisəli problemlərdəndir. İki min ildən çoxdur ki, qrammatika kitablarında nitq hissələri problemi öndə gedən məsələlərdən biridir. Qədim dövrlərə nəzər salsaq, görərik ki, hələ Aristotel (b.e.ə. IV əsrdə) dövründən bu günə qədər ənənəvi qrammatikada iki əsas nitq hissəsi göstərilir: ad və fel. Aristotelin təsnifatında ad isim və sifəti özündə birləşdirirdi, belə ki, yunan dilində sözün bu iki növü ümumi hallanma sisteminə malik idi.

Klassik ənənəyə uyğun olaraq, dilçilik terminləri və anlayışları məntiqə əsaslanır, burada ad və fel qarşılıqlı mənətiqi subyekt və hökmün predikatı qarşılıqlı əsasında formalaşır. Bağlayıcılar mürəkkəb hökmlərin, əsasən, sillogizmlərin yaranması üçün lazım idi (İnsan ölümlüdür. Sokrat insandır. Beləliklə, Sokrat ölümlüdür).

Sonradan İsgəndəriyyə qrammatika məktəbində daha ətraflı təsnifat meydana gəlməyə başladı. Buraya ad, fel və bağlayıcılardan başqa, zərf, əvəzlilik, önlük, artıqlıq da daxil edildi. Bu zaman hər bir nitq hissəsinə morfoloji səciyyəsi də nəzərə alınır. Çatışmazlıqlara baxmayaraq, bu təsnifat müasir dilçiliyə gəlib çatmışdır. Bununla bağlı A.S.Çikobova yazır ki, yunan dilinin filoloji qrammatikasının yaranmasından iki min ildən çox keçir. Ancaq nitq hissələri haqqında təlimdə əldə edilən uğur son dərəcədə azdır. Müasir dillərin böyük əksəriyyətində nitq hissələri dörd əsas sinifdə (isim, sifət, fel və zərf) və köməkçi çözlər qrupunda (bağlayıcı, qoşma, ədat, artıqlıq, önlük və s.) birləşir.

Açar sözlər: təsnifat, semantik, morfoloji, sintaktik, denotat, aspekt

Nitq hissələri də sözlərin bölgülərindən biri olaraq əhatəsinə və əhəmiyyətinə görə sözlərin başqa bölgülərindən fərqlidir. Bir dil vahidi kimi sözün özü tədqiqat obyektı olur və onun daxili, xarici strukturu, əmələgəlmə və inkişaf yolları istiqamətləri öyrənilir. Nitq hissələri nəzəriyyəsində də sözün bütün aspektləri nəzərdən keçirilir, sözlərin dil sistemindəki yeri tədqiq olunur.

V.Qureviçin fikrincə, əsas nitq hissələrinin fərqləndirilməsi üçün üç – semantik (söz siniflərinin mənası), morfoloji (qrammatik forma və söz kateqoriyaları) və sintaktik (sözün cümlədə funksiyası və onun digər sözlərlə birləşməsi) meyarı mövcuddur. Sifət nitq hissəsi kimi hind-Avropa dillərində həmişə fərqlənir. Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, hind-Avropa dilləri materialları əsasında hazırlanan nitq hissələri təsnifatı müxtəlif strukturlu dillər üçün yaratmır. Məsələn, ərəb (xüsusən, dialektlərində) dilində fel və ad fərqləndirilir. Sifət və zərf kimi olan sözlər ad qrupu altında birləşir. Bəzi Afrika dillərində sifət və zərf fərdən heç fərqlənmir. Türk dillərində isə sifət isimlə, hərf isə fellə birləşir. Çin dilində isə sifət və fel bir sinifdə – «predikativ»də birləşir. Bu qrup isim və sayı özünə birləşdirən ad qrupuna qarşı qoyulur. Zərf isə ayrıca bir qrupu təşkil edir (10, 126). Müəllifin türk dilləri ilə bağlı fikri ilə razılaşmaq olmaz, belə ki, türk dillərində ənənəvi dilçilikdə isim, sifət, zərf və fel ayrıca nitq hissəsi təşkil edir.(1,s-66)

Azərbaycan dilçiliyində sifət əşyanın əlamət və keyfiyyətini bildirən bir nitq hissəsi kimi təqdim olunur. Mahiyyət etibarilə bütün qrammatika kitablarında sifətə eyni tərif verilir. Bir

qism sifətə aid olan dərəcə göstəricilərini nəzərə almasaq, Azərbaycan dilində sifətin nitq hissəsi kimi xüsusi qrammatik əlaməti yoxdur (2,səh-72). Ə.Dəmirçizadə mənanı, sualları, sifət düzəldilən şəkilçiləri, sintaktik mövqeyi sifət üçün qrammatik əlamət hesab etsə də . Y.Seyidov onunla bu barədə razılaşmır. O qeyd edir ki, sifəti fərqləndirmək üçün bu vasitələrdən istifadə olunsa da, bunlar sifət üçün qrammatik əlamət sayıla bilməz. Biz onunla razılaşsaq qeyd etməliyik ki, qrammatik əlamət qrammatik kateqoriyalar fonunda özünü göstərir. Məsələn, rus dilində -ый. -ая, -ое, -ые sifətin qrammatik formasıdır, lakin Azərbaycan dilində eyni söz həm sifət, həm də zərf kimi çıxış edir: yaxşı (adam) – yaxşı (oxumaq). Məhz zahiri qrammatik formanın olmaması sifətin təyin olunmasında fikir ayrılığına səbəb olur.

İngilis və Azərbaycan dilləri müxtəlif qurupla malik olsa da, nitq hissələrinin əsas xüsusiyyətləri qismən üst-üstə düşür. Əsasən, ingilis dilinin analitik olması, affikslərin zəif inkişaf sistemi ilə əlaqədar olaraq, əsas nitq hissələrinin qarşıdurması, əsasən, morfoloji xüsusiyyətlərdə deyil, sintaktik göstəricilərdə daha önə çıxır.

İngilis dilində spesifik formal göstəricilərin olmaması nitq hissələrinin omonimliyinə və konveksiyanın inkişafına gətirib çıxarır. Nəticə olaraq deyə bilərik ki, lüğətlərdən ayrı, cümlədən və ya söz birləşməsindən kənarda götürülmüş söz nitq hissələrinə aidliyi planında səciyyələndirmək olmaz; məsələn, planet sözünü misal götürək: animals and plants (isim) – to plant trees (fel); the back of the hand (isim)- the back part of the hand (sifət) – to go back (zərf) – to back an idea (fel). Beləliklə, sifət nitq hissəsi kimi bütün hind-Avropa dillərində dörd əsas nitq hissələrindən biridir.

Sifətin morfoloji, sintaktik və semantik cəhətləri. Azərbaycan dilində sifət nitq hissəsi kimi üç meyarə görə fərqləndirilir: semantik (cəhətin işarələnməsi), morfoloji (hal, say, əsl sifətlərin müqayisə dərəcəsinə, xüsusi sifət düzəldən şəkilçiləri) və sintaktik (təyin və isim xəbərin hissəsi kimi).

Bildiyimiz kimi, ingilis dilində sifət isimlə uzlaşma formalarına malik deyil, nisbi sifətlərin bir qismi isə xüsusi sözdüzəldici suffikslə (wooden, sunny) göstərilir. Beləliklə, ingilis dilində sifət öz semantik və sintaktik xüsusiyyətlərinə görə önə çəkilir. Morfoloji göstəricilərin olmaması söz birləşmələrində bir ismin digər ismə münasibətdə təyin rolunda iştirakını təmin edir (stone wall, glass door, education ministry, verb forms, winter session). Bu modeldə birinci komponent semantik və sintaktik xüsusiyyətlərinə görə nisbi sifəti xatırladır, lakin bu birləşmələrdə birinci tərəfi sifət kimi nəzərdən keçirmək qeyri-mümkündür.

Beləliklə, morfoloji göstəricilərin azlığından nitq hissələri arasında (isim və sifət) sərhəd itir və bu planda ingilis dili təcrid olunmuş dillərlə yaxınlaşır (3,səh-56). Bəzən iki isimlə birləşmədə mürəkkəb sözü birləşmədən ayırmaq çətinlik törədir; məsələn, schoolboy, school-teacher, school building; gas-light, gas mask, gas and oil production. Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, bu zaman söz və söz birləşməsi arasında sərhəd yoxa çıxır və ingilis dili inkorporlaşan dillərlə yaxınlaşır.

Əsl sifətlərin müqayisə dərəcəsinə ingilis dilində həm sintetik (easier, shorter), həm də analitik (more interesting/important) formalardan istifadə olunursa, Azərbaycan dilində, əsasən, analitik (daha gözəl, lap gözəl, ən gözəl) formadan istifadə olunur. İngilis danışığ dilində analitik formadan ismi xəbərin hissəsi kimi istifadəsi nəzərə çarpır; məsələn:

This story is more funny / simple than ... This edition is more complete than ...;

He was more happy / wealthy / polite / stupid than ...;

He is more good than bad.

Sintektik forma isə sözdə təyinedici rolunda özünü büruzə verir. Məsələn:

a funner / simpler story; a completer edition; a politer / happier person; the wealthiest / stupidest person.

Azərbaycan danışığ dilində də ingilis dilində olan ənənə seçilir, daha çox analitik forma nəzərə çarpır; məsələn: O daha qəşəngdir, lap qəşəngdir. Beləliklə, hər iki dildə analitikliyin daha ön plana keçdiyini müşahidə edə bilərik.

Hər iki dildən fərqli olaraq rus dilində sifətin sözün sintaktik funksiyasını fərqləndirən sifətin qısa və tam forması vardır, məsələn: atributiv – красивая девочка və predikativ – Девочка была красива.

Nə Azərbaycan, nə də ingilis dillərində sifətin forma və funksiyasının belə məhdudlaşdırılması vasitəsi mövcud deyil. Rus dilində sifətin qısa formasını göstərmək üçün ingilis dilində leksik vasitədən istifadə olunur; məsələn:

Он был зол (müvəqqəti vəziyyət) – He was angry

Он злой (daimi vəziyyət) – He is bad-tempered / wicked.

Mənə soyuqdur; bura istidir tipli cümlələri göstərmək üçün L.V.Şerba (13, 297) xüsusi nitq hissəsi anlayışını – vəziyyət kateqoriyası terminini dilçiliyə gətirmişdir və bu sözlər statives adı altında ingilis dili nitq hissələri sisteminə daxil olur. Buraya vəziyyət bildirən, predikativdə işlənən, a prefiksi ilə səciyyələnən sifətlər aiddir, məsələn: afraid, awake, asleep, apart, aloof, ablaze.

Hər iki dildə bu xüsusiyyətlərin nitq hissəsi kimi önə çəkilməsi məsələsi müzakirəyə açıq olaraq qalır. Hər şeydən əvvəl, hər iki dildə belə sözlərlə ifadə olunan müəyyən vəziyyət bildirən semantik tipi təyin etmək çətinlik törədir. Azərbaycan və ingilis dilində bu cür sözlər üst-üstə düşür; məsələn:

Mənə soyuqdur; bura istidir – I am cold; It is warm here. He is afraid (asleep) tipli ingilis konstruksiyaları – O qorxur (yadır) kimi fel vasitəsilə tərcümə olunur. Bundan əlavə, ingilis dilində –a prefiksiz sifətlər də vardır ki, onlar subyektin müvəqqəti vəziyyətini bildirən sifətlərdir və ismi xəbərin bir hissəsi kimi istifadə olunur, məsələn: ill, ready, eager və s. Onlar Azərbaycan dilində olan sözlərlə üst-üstə düşmür və ingilis dilində dəqiq semantik sinif kimi mövcud deyil. Bununla belə, qeyd etməliyik ki, vəziyyət kateqoriyalı sözlər ingilis dilində də xüsusi nitq hissəsi kimi formal və semantik əsaslanmalara söykənmir.

Beləliklə, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ingilis dilində morfoloji göstəricilərdən kasıb bir dildir və nitq hissələri (isim və sifət) arasında sərhəd tam şəkildə özünü büruzə vermir, bu planda ingilis dili təcrid olunmuş dillərlə yaxınlaşır.

Sifət nitq hissəsi kimi universal kateqoriya deyil, lakin digər morfoloji-sintaktik siniflərlə müqayisədə daha az spesifikasiləşmiş söz sinfini təşkil edir. Bir çox dillərdə sifət morfoloji və ya sintaktik səciyyəyə malik xüsusi nitq hissəsi kimi nəzərə çarpmır (4, 39). Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi dilçilər türk dillərində sifəti morfoloji kateqoriya kimi qəbul etmir. Onu qəbul etmək üçün semantik və sintaktik əlamətlər əlavə edilmişdir. Ə.Şükürlü qeyd edir ki, türk dillərində sifət bir nitq hissəsi kimi çox qədim bir tarixə malikdir, sübut olaraq türk yazılı abidələrini göstərir.

Bu təsnifatı apardıqdan sonra o, sifəti digər nitq hissələrindən fərqləndirən bir cəhət kimi mənanı qeyd edir. Biz də bu fikirlə razıyıq və sifətin semantik əsasının anlayışın əlaməti olma fikrini qəbul edirik. Sifətlər əşyanın əlamətini, keyfiyyətini bildirdiyindən bilavasitə isimlə bağlı olur, isimlə yanaşma əlaqəsində olur, ismə yanaşır. Sifəti təsəvvür etmək olmaz. Əşya yoxdursa, onun əlaməti yoxdur. Sifət özü-özlüyündə denotata malik deyil, təyin olunan vasitəsilə denotatla əlaqəlidir. Semantik cəhətdən eynicinsli deyil, onun təsnifatı rəngarəngdir, o, həm sifətin mənasına, denotatların xüsusiyyətlərinə və zərflərin müxtəlif növləri ilə uyğunlaşaraq intensivləşmənin imkanlı təsir edir, məsələn: rus. Очень хороший; isp. gravísimo «lap ağır», qırğız бопбош lap boş. Qiymətləndirmə (yaxşı – pis), parametrik (alçaq – hündür), forma və rəngə görə və s. sifətlər ayrılır. Lakin əsl və nisbi sifətlərə bölünməsi universaldır.

Əsl sifətlər klassik predikatlar sayılır, belə ki, predikativlikdən başqa digər semləri daxil etmir. Əsl sifətin mənası homogendir, o, denotatın tərkibindən asılı olaraq hərəkətliliyi ilə səciyyələnərək semlərə az bölünür. Əsl sifətlər sistemi daxilində semantik münasibətlər daha çox siqnifikatlara əsaslanır. Onlar üçün isə denotatların oxşarlığına deyil, siqnifikatların yaxınlığına əsaslanan antinomiya və sinonimiyanın xüsusi xarakteri səciyyəvidir. Sifətin

semantik strukturunun əsasında keyfiyyət əlaməti intensivlik şalasına görə dəyişə bilər. Bununla da sifətin iki semantik xüsusiyyəti ortaya çıxır: müqayisə dərəcələri xüsusiyyəti və onların intensivlikə uyğunlaşma xüsusiyyəti. Hansı xüsusiyyətin ilkin olması iki fikri mübahisəli məsələ olaraq qalır. Beləliklə, ev digər evlərlə müqayisədə böyük və ya balaca ola bilər. Bu zaman müqayisə dərəcəsinin öndə olduğunu müşahidə edə bilərik.

Beləliklə, sifət ya predmetin keyfiyyətini, ya da bir predmetin digərinə münasibətdə nisbilik əlamətini bildirir. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, ingilis dilində isim predmeti adlandırır və predmetin əlamətini təyin edir və sifət funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Sifət sintaktik xüsusiyyəti. Tədqiqatçılar dərəcə, intensivlik kateqoriyasından əlavə, atributivliyin/qeyri-atributivliyin sintaktik kateqoriyasını, əlamətin predikativlik/qeyri-predikativliyinin səciyyəsinə də ayırırlar. Bu kateqoriyalar sifətin atributiv və predikativlik imkanlarını əks etdirir.

1) .

Bu qrupa H.Svit artikl və əvəzlilik-sifətdən (adjective pronouns) savayı, mücərrəd isimlə bağlı hər hansı bir sifəti aid edir. Great man birləşməsində great atribut sifət funksiyasındadır, belə ki, ancaq konkret isimlər cəhət və keyfiyyətinə malik ola bilər. Lakin great height, great stupidity birləşməsində great qualifying sifət olur.

E.Q.Mehrabova qeyd edir ki, H.Svit yeganə ingilis alimidir ki, sifətləri belə dərəcələrə bölmür, bu da bir növ əsl və nisbi sifətləri xatırladır (pure attribute-adjectives və concrete adjectives) (6, -82). Nesfild isə sifətləri 6 qrupa bölmür.

Nesfild sifət kateqoriyasına daxil olan semantik qruplardan çıxış edərək bu təsnifatı qurur. Nitq hissələri problemi, onlar arasında sərhəddən həssas olması Nesfildin təsnifatında öz əksini tapır. Məlumdur ki, O.Yespersonun üç rəqəmə görə dərəcə üzrə sözlərin qrammatik bölünməsi çox optimal ideyadır. O.Yespersonun fikrincə, onlardan ən vacibləri məhdudlaşdırıcı və ya kvalifikativ (restrictive) adlandırdığı adyunktlardır ki, onların funksiyası birinci sözlərin (primary) məhdudlaşdırılmasıdır. Beləliklə, red rose birləşməsində red rose sözünü white, yellow rose birləşmələrini çıxaraq, konkret yarımdərəcə üzrə işlənməsini məhdudlaşdırır. O.Yesperson məhdudlaşdırıcı adyunktlara this rose, that rose, the rose birləşmələrində olan this, that, the sözlərini daxil edir, bununla bərabər, onların ancaq dəqiqləşdirmə, spesifikasişmə funksiyasında işləndiyini də qeyd edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin qrammatikası. I hissə, Azərb. EA-nın nəşri, 1951.s.66.
2. Müasir Azərbaycan dili. 1983, s. 72.
3. Azərbaycan dilinin qrammatikası, I hissə, Azərb. EA-nın nəşri, 1960, s. 56.
4. Kazımov Q. Seçilmiş əsərləri, IX cild, Nurlan, 2010, s.39
5. Müasir Azərbaycan dili, II cild, 1980, s 95.
6. Seyidov Y. Azərbaycan dili. 1978, s. 82.

С.Тагизаде

Субстантивизации прилагательных в английском языке и его отличительные нюансы с Азербайджанском языком

Резюме

Существуют три критерия для различения основные части речи: 1) семантический (значение классов слов), морфологический (грамматические формы и категории слов) и синтаксический (другим словами, сочетание слова и его функции в предложении). Как основные части речи прилагательное всегда отличается в индоевропейских языках.

В качестве основные части речи прилагательное была исследована по многих языках. Но в этой статье автор попытался исследовать его на английском и азербайджанском языках. Сравнивая прилагательное на этих языках, автор попытался показать различия морфологические и синтаксические функции. Анализ характеристик и особенностей в английском языке лингвист наблюдает, что классификация основана на разных принципах. **Особенности образования:**

— в словах с более чем одной гласной или с более одной согласной в конце, добавляется «-er» в конце (hard – harder). **добавлением «more» перед прилагательным.** Это касается двусложных прилагательных без «у» на конце (charming) и прилагательных с тремя или более слогами (powerful). She is **more charming** than her friend. This gun is **more powerful** than that one. **Особенности образования:** При сравнении двух предметов (людей), слово «**than**» расположено **между** прилагательным и предметом сравнения.

Ключевые слова: классификация, семантический, морфологический, синтаксическая, денотат, аспект

S.Tagizade

The adjective features in English and Azerbaijan languages

Summary

There are three criteria for distinguishing main parts of speech: 1) semantic (the meaning of the word classes), morphological (grammatical forms and categories of words) and syntax (in other words, a combination of the word and its function in a sentence). As par of speech the adjective is always different in Indo-European languages.

As main part of speech the adjective was investigated in many languages. But in this article the author tried to investigate it in English and Azerbaijan language. Comparing an adjective in these languages the author tried to show differences of morphological and syntactical functions. The analysis of the characteristics and features in English language the linguist is observed the the classification is based on different principles.

Certains adjectifs sont uniquement attributs. En général, ils qualifient soit une condition physique, soit un état mental. Comme il s'agit d'**attributs**, ils se placent après le nom. par exemple, on trouve dans cette catégorie d'adjectifs des mots tels que :

afraid (ex: The boy is afraid) **ashamed** (honteux) (ex : You should be ashamed !)

D'autres adjectifs sont uniquement épithètes, notamment par exemple quand on utilise un nom mais avec une fonction d'adjectif : a **metal** desk (un bureau en metal). Le nom metal est ici utilisé comme un adjectif. an **attention** disorder (un trouble de l'attention) Le nom attention est utilisé comme un adjectif. a **plastic** container.

Key words: classification, semantical, morphological, syfntactical, denotation, aspect.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 11.06.2019

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent N.Axundzadə tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur